

УДК:
123.1(091)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=34
Бр. 4 / 2012.
стр. 91-103.

*Вишиња Станчић**

Институт за политичке студије, Београд

ПОЈАМ ПОЗИТИВНЕ И НЕГАТИВНЕ СЛОБОДЕ**

- АНТИЧКО И МОДЕРНО СХВАТАЊЕ СЛОБОДЕ -

„Данашње нације не могу избећи да у њима завлада друштвена једнакост, али од њих зависи да ли ће их та једнакост довести у ропство или слободу.”¹⁾

Алексис де Токвил

Сажетак

*Аутор се у овом раду бави појмом слободе као друштвеним феноменом, не и филозофским проблемом слободне воље (сложићемо се са Кантовом полазном претпоставком да је човек слободно биће). Овај интригантни појам и један од најзлоупотребљенијих у друштвеној теорији, релевантан је како на плану *vita contemplativa* тако и на плану *vita activa*. Јасно је да овде није реч о чисто академском питању: идеја слободе одувек је играла кључну улогу не само у етичкој теорији, него и у политичкој пракси, па је изучавање овог проблема од несумњивог значаја. Аутор се најпре бави разматрањем античког и модерног схватања слободе, и на основу ових анализа показује у чему се састоји разлика између ових концепата. Затим се разматрају појмови позитивне и негативне слободе, и долази се до закључка да позитивна и негативна слобода, уколико се схвате као апсолутни захтеви, могу доћи у сукоб.*

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1) Де Токвил, Алексис, *О демократији у Америци*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2002, стр. 647.

Питања која се такође разматрају у овом раду јесу: да ли је слобода интринсична или инструментална вредност, као и да ли је држава средство или циљ по себи. Када је реч о разматрању слободе, показује се да је методолошки индивидуализам једини теоријски и методолошки легитиман приступ проблему слободе.

Кључне речи: либерализам, демократија, индивидуална слобода, позитивна и негативна слобода, држава, вредносни плурализам.

Слобода: реч са толико значења, а опет неухватљива; идеја која је једна од најчешће експлоатисаних и уједно најзлоупотребљенијих у историји друштвене мисли, а упркос томе, или можда баш због тога, чини се да нам измиче њено дефинисање, односно одређење. Од античког доба, па све до данас, ово питање не престаје да заокупља све оне који се баве друштвеном теоријом, као и оне који желе да докуче и одреде људску природу, односно појам човека. Јасно је да овде није реч о чисто академском питању: идеја слободе одувек је играла кључну улогу не само у етичкој теорији, него и у политичкој пракси- многи идеолошки покрети и сукоби водјени су под паролом ослобађања појединца, нације, класе или човечанства. Овај интригантни појам релевантан је, дакле, како на плану *vita contemplativa*, тако и на плану *vita activa*.

Питање које се најпре намеће јесте: какву вредност има слобода као таква? Да ли она представља суштинску човекову потребу или само средство за остваривање неких других људских циљева и тежњи? Да ли она има интринсичну или инструменталну вредност? Да ли је проблем слободе чисто филозофско питање или, пак, емпијско, на које би одговор удружено дале антропологија, психологија, социологија и историја? У овом раду бавићемо се слободом као друштвеним феноменом, не и филозофским проблемом слободне воље (сложићемо се са Кантовом полазном претпоставком да је човек слободно биће). Уколико слободу схватимо на овај начин- као интеракцију, односно као однос појединца према другим појединцима, поставља се питање: какав је однос између слободе и политичког поретка као таквог? Историја политичких идеја обележена је вечитим антагонизмом између појединца и државе: да ли је могућа слобода у држави? Овде се јавља тзв. парадокс слободе: апсолутна слобода је иманентно парадоксална (занимљиво је поменути и сличну судбину скептицизма- доведен до крајности, скептицизам побија сам себе). Уколико слободу схвати-

мо као неограничену вредност, постоји опасност да се она изроди у своју супротност: ми можемо да се добровољно одрекнемо своје слободе, управо користећи сопствену слободу. Уколико, дакле, располажемо својом слободом без икаквих ограничења, излажемо се опасности да је изгубимо. Да бисмо сачували слободу потребно је, изгледа, да саму слободу ограничимо, позивајући се на исту ону вредност коју наизглед угрожавамо.

АНТИЧКА И МОДЕРНА ИДЕЈА СЛОБОДЕ

Бенжамен Констан (Benjamin Constant) је у чувеном говору одржаном на Краљевској академији у Паризу 1818. године изнео своје схватање о разлици између античке и модерне идеје слободе. Ова важна разлика је, према Констану, остала непримећена, а бркање ових двеју врсте слободе проузроковало је многа зла (нарочито током периода Француске револуције, чији је био савременик). Овако је Констан прегнантно формулисао свој став: „Ми данас нисмо више у стању да уживамо слободу старих, која се састојала у њиховом непрекидном и активном учешћу у колективној власти. Наша слобода, насупротив томе, мора бити у мирном уживању приватне независности.“²⁾ Од тада почиње историја контроверзних односа између ових двају фундаменталних захтева, који у ствари представљају различите концепције слободе које леже у основи сукоба између либерализма и демократије. Народни суверенитет, дакле, представља слободу старих, а људска права слободу модерних. Демократе антике нису познавале учење о природним правима, као ни идеју минималне државе.

Чини се да су данас измењени сами услови слободе: дух античких и дух модерних времена се битно разликују. Слобода која одговара старима није и слобода која одговара и за коју су способни појединци модерног доба, и зато деспотизам који је био могућ код старих, више није могућ код модерних. Примарна потреба старих била је политичка слобода, док модерни личну независност доживљавају као слободу. „Лична слобода, понављам то, ето истинске модерне слободе“³⁾, наглашавао је Констан, напомињући како, у модерном добу, управо политичка слобода представља ње-

2) Бобио, Норберто, *Либерализам и демократија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995, стр. 20.

3) Констан, Бенжамен, „О разлици слободе код старих и модерних, 1819“, *Нова српска политичка мисао*, вол. 10, бр. 4/2005, стр. 216.

ну гаранцију, и зато је се не смемо одрећи. За Констана, међутим, политичка слобода нема искључиво инструменталну вредност: она оплемењује дух, и помаже нам да развијемо наше способности и увећамо нашу просвећеност. Гласање има велику васпитну вредност, оно буди у нама, како Констан примећује, оно племенито неспокојство. „Не само на срећу, већ нас и на усавршавање наша судбина позива. А политичка слобода је најенергичније средство за усавршавање које нам је Небо дало”⁴⁾, упозорава Констан. Зато се не смемо одрећи ниједне од ових двеју врста слободе, него треба да научимо да комбинујемо једну са другом.

Код старих, појединац је био суверен у јавним пословима, али је био роб у приватној сфери, јер је његов живот у потпуности био потчињен ауторитету заједнице. Власт се мешала у кућне односе, закони су одређивали обичаје, а људи су били осуђивани јер нису веровали у богове у које верује држава. Такође су постојале институције цензуре и остракизма, институције које не би смеле да постоје ни у једном друштву које претендује на то да буде слободно и хумано. Однос власти према појединцу могао би да буде илустрован следећим речима: „Страшног ли деспотизма! Сви раде оно што желе.” Насупрот томе, појединац модерног доба независан је у свом приватном животу, али је, како упозорава Констан, чак и у најслободнијим државама, суверен само привидно. Његова сувереност је ограничена, а у ретким тренуцима када ужива ову сувереност, то је увек само зато да би је се напослетку одрекао.

Свака од ових двеју врста слободе носи са собом одређену опасност и представља другу врсту претње. Опасност античке слободе била је у томе што су појединци жртвовали личну независност зарад политичких права, док „опасност модерне слободе лежи у томе да се заузети уживањем у нашој приватној независности и јурењем наших појединачних интереса, не одрекнемо сувише лако нашег права да суделујемо у политичкој моћи.”⁵⁾ Како Констан даље луцидно примећује: „Чувари власти не престају да нас на то наговарају. Они су тако склони да нас поштеде свих мука, осим оних које се тичу поковања и плаћања!”⁶⁾ Али, ако бисмо се одrekli наше политичке слободе, шта би нам пружало гаранцију за заштиту наше приватне сфере? Не можемо да се не сложимо са Конста-

4) Ibidem, str. 219.

5) Ibidem, str. 218.

6) Ibidem, str. 218.

ном да би олако одрицање од политичке слободе грађана, односно њиховог права да сами управљају собом, било лудило. Алексис де-Токвил (Алехис де Тоцџевилле) овако објашњава политичку апатију: „Није ни потребно отети таквим грађанима права која имају; они их радо сами испуштају. Вршење политичке дужности њима се чини досадном сметњом која их одваја од њихове делатности. Треба ли да изаберу своје представнике, да помогну властима, да заједнички расправљају о заједничким стварима, немају времена, не могу да троше драгоцено време на тако излишне послове. Да би будније бдели над оним што зову својим пословима, занемарују онај главни, а то је да остану своји сопствени господари.“⁷⁾

ПОЈАМ НЕГАТИВНЕ СЛОБОДЕ

Историчари идеја забележили су више од две стотине значења речи *слобода*.⁸⁾ Исаија Берлин (Isaiah Berlin) је у чувеној књизи *Четири огледа о слободи* изнео своје схватање о два појма слободе која, како сам каже, иза себе, а тако и испред себе имају велики део људске историје. Ослањајући се на Констаново разликовање античке и модерне слободе, Берлин је увео појмове позитивне и негативне слободе, настојећи да утврди дистинкцију међу њима која је многим промицала. Попут старогрчког бога мора Протеја (Proteus) који је имао дар прорицања и способност да се претвара у све могуће облике, можемо рећи и да је слобода прилично неухватљива. Овај бог је могао да предвиђа будућност, али је одговарање на питања избегавао мењањем облика, па је тако будућност предвиђао само онима који су успевали да га ухвате. Слободу тако можемо окарактерисати као протејску реч, која је током историје мењала своје значење и бивала присвајана од стране најразличитијих аутора, теорија и идеологија.

Бројни тирани и други непријатељи слободе позивали су се управо на ову вредност као свој легитимацијски титулус.

Ову своју неухватљивост и подложност манипулацији слобода једним делом дугује и свом богатом позитивном емотивном значењу. Наиме, ову реч, поред појмовног значења, одликује и јак реторички набој, односно покретачка снага која у људима буди интензивна позитивна осећања одобравања и прихватања. Овај емотивни

7) Де Токвил, Алексис, *О демократији у Америци*, оп. цит., стр. 490.

8) Берлин, Исаија, *Четири огледа о слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1992, стр. 204.

аспект речи, који је прилично стабилан елемент, увелико утиче на судбину неке речи. Речи са емотивним значењем на тај начин представљају награде које дајемо одређеним својствима, да би та својства постала цењена. Појмовно значење речи, насупротив емотивном, подложно је непрестаном ререфинисању. Захваљујући томе, уколико желимо да, рецимо, речи *слобода* дамо појмовно значење које нама одговара, односно припишемо је оним својствима које сами одаберемо, ми ћемо се користити оним што се у филозофској терминологији назива *убеђивачка дефиниција*. Ово је дефиниција која једној познатој речи даје ново појмовно значење, не мењајући њено емотивно значење, са циљем да се промени став људи.⁹⁾ Како је *слобода* реч која увек има позитивну конотацију, лако је манипулисати овим појмом, односно њеним појмовним значењем. На тај начин, реч *слобода* била је у великој мери злоупотребљавана у друштвеној теорији и политичкој пракси од античког доба па све до данас, бивајући коришћена као оправдање за деспотске режиме и разне друге облике угрожавања саме слободе.

Берлин је, између осталог, и ово имао на уму када је желео да разјасни појмове позитивне и негативне слободе, као и разлоге, али и значајне последице, бркања ових термина. Ови појмови могу наизглед деловати као логички блиски, или, пак, као два аспекта истог питања, односно проблема. Берлин, међутим, инсистира на томе да се ради о различитим, потенцијално чак супротстављеним циљевима живота, и настоји да покаже у чему се састоји ова битна дистинкција. Значење речи *негативна слобода* садржано је у одговору на питање: Колико се власт меша у мој живот? Када је реч о *позитивној слободи* питање гласи: Ко мноме влада? Дакле, у првом случају ради се о *подручју*, а у другом о *извору* контроле. Ова питања се логички разликују, мада се одговори на њих могу делимично поклапати. Негативна слобода, дакле, представља подручје индивидуалне слободе које се налази ван уплитања и контроле власти, подручје у ком појединац слободно бира и следи своје циљеве. Наравно, уколико слеђење властитих интереса једног појединца не омета у томе друге појединце. Многи су покушавали да повуку ову демаркациону линију између приватне и јавне сфере. Једно од најпознатијих и чини се најплаузибилнијих решења понудио је Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill) у својој чувеној и инспиративној

9) Стивенсон, Чарлс, „Убеђивачке дефиниције”, *Трећи програм*, Београд, бр. 32, зима 1977, стр. 285.

књизи *О слободи*. Мил, који представља, заједно са Токвиллом чији је био савременик, једног од најватренијих апологета негативне слободе, прокламовао је *начело самозаштите*, као оно помоћу ког се утврђују границе неповредивости индивидуе: „Једина сврха ради које се власт може пуноправно вршити над ма којим чланом цивилизоване заједнице, против његове воље, јесте да се спречи нашошење штете другима.“¹⁰⁾ Дакле, појединац је заштићен од било каквог мешања државне власти све док његово делање не наноси штету другима: он је слободан у приватним мишљењима и осећањима, ужива слободу говора и удруживања са другим појединцима, као и слободу да следи свој стил живота.

На основу ових ставова негативна слобода се може одредити као *слобода од државе*, а овакво одређење слободе припада либералној традицији. Настанак либералне државе на тај начин може се посматрати као постепено ширење сфере у којој је појединац ослобођен од мешања државе, односно као постепена еманципација грађанског друштва од државе. Један од важних резултата либерализма управо представља раздвајање приватне и јавне сфере. Две главне сфере ослобађања од државе (које је либерализам донео са собом) биле су сфера религије и духовности уопште, и економска сфера. За индивидуалну слободу се, дакле, може рећи да чини претпоставку и темељ сваког слободног и хуманог друштва, и да, као таква, представља модерно цивилизацијско достигнуће. Заиста, уколико неки покрет или идеологија прокламују слободу као циљ коме теже, чија би то слобода била, ако не слобода индивидуе? Стари Грци и Римљани нису познавали појам индивидуалних права, нити је слобода за њих представљала политички идеал; тако је било и код Кинеза и Јевреја, и свих других древних цивилизација. Тек у време ренесансе и реформације сфера приватности постаје неприкосновена.¹¹⁾

Уколико негативну слободу одредимо као жељу за слободним подручјем деловања, а позитивну као жељу да сам управљам својим животом, показује се да ове две врсте слободе могу доћи у сукоб. „Слобода у том смислу није- или барем није логички- повезана са демократијом или самоуправом“¹²⁾, упозорава Берлин. Демократија и индивидуална слобода нису нужно повезане: тира-

10) Мил, Џон Стјуарт, *О слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1988, стр. 43.

11) Берлин, Исаија, *Четири огледа о слободи*, оп. цит., стр. 212.

12) Ibidem, str. 213.

нија већине управо представља један такав сукоб позитивне и негативне слободе. Берлин ову сталну дијалектичку напетост између либерализма и демократије илуструје следећим речима: „Жеља да сам управљам својим животом може бити исто тако дубока као и жеља за слободним подручјем деловања, а вероватно је и историјски старија. Али те две жеље се, извесно, разликују. Разлика међу њима је тако значајна да је на крају довела до великих идеолошких сукоба који одређују судбину нашег света. Јер управо на “позитивно” схватање слободе- на слободу *за*, на супрот слободи *од*- присталице “негативног” схватања гледају као на нешто што је често само маска окрутне тираније”¹³⁾ Сумма суммарум, можемо закључити да негативна слобода јесте либерални концепт слободе, као и да су противници либерализма често били присталице позитивне слободе.

ПОЈАМ ПОЗИТИВНЕ СЛОБОДЕ

Позитивна слобода представља жељу појединца да буде свој сопствени господар: да буде разумно и делатно биће које одлучује и само управља собом. У том смислу, овај појам може изгледати као логички близак појму негативне слободе. Берлин, међутим, напомиње како су се ови појмови историјски развијали у различитим правцима, и то не увек логички исправним, мада психолошки и историјски објашњивим корацима, све док се, на крају, нису непосредно сукобили.¹⁴⁾ Можемо рећи да потенцијални сукоб позитивне и негативне слободе највише проистиче из тога што је појам позитивне слободе подложен преображавању у своју супротност. Наиме, у почетку безазлена метафора “сам свој господар” временом се претвара у начело по коме постоје два сопства у човеку: више које влада и ниже којим се влада. То више сопство затим бива поистовећено са разумом или правом и идеалном човековом природом, коме се супротставља ниже, емпиријско сопство: ирационални нагони, необуздане жеље, “нижа” природа... Питање које се овде намеће јесте: како ово начело применити на друштво? Уколико се са индивидуалног плана пређе на колективни, поставља се питање виших и нижих елемената у друштву, односно оних који су компетентнији и оних које треба усмеравати и водити.

13) Ibidem, str. 214.

14) Ibidem, str. 215.

Овај неприметан прелазак са појединца на друштво Берлин назива кобним прелазом и опсенарским триком.¹⁵⁾ Да ли слобода уопште може да буде колективна категорија? Или је то теоријски и методолошки нелегитимна позиција? Како уопште исправно конципирати питање о слободи? Чини се основаним рећи да се слобода (као друштвени феномен) може операционализовати једино преко концепта индивидуалне слободе, што претпоставља одбацивање методолошког колективизма и њему блиско инструменталистичко схватање слободе.¹⁶⁾ Уколико, дакле, позитивно схватање слободе применимо на друштво, добићемо ситуацију у којој виши елементи у друштву -они који су рационалнији и образованији- имају право да у процесу рационализације принуде његове ирационалне делове. У основи оваквог става лежи имплицитна или експлицитна претпоставка да када се поковамо рационалном човеку, ми заправо слушамо себе, *разум* у нама, и следимо нашу *праву* природу. Овим аргументом користи се сваки диктатор, инквизитор или тиранин који настоји да пружи одређено морално или чак естетско оправдање за своје владање. Позитивно схватање слободе на тај начин претвара се у кобни изговор за тиранију, упозоравају Констан и Берлин. Дакле, овде видимо опасност од коришћења органских метафора за оправдавање принуде једног човека над другим, како би се испунио одређени циљ који се представља као ослобађање појединца (иако у ствари води управо нечему супротном). Ако се прихвати овакво резонување, свака власт може да занемари стварне жеље људи или друштава и да их угњетава и мучи у име њихових *правих сопстава*. Овде морамо указати на парадокс који се јавља на тај начин: једно је рећи да неко зна шта је добро за другог, који то није у стању да сагледа, и принудити га на нешто зарад његовог сопственог добра; сасвим је друга ствар, међутим, рећи да ту у ствари нема никакве принуде, јер се ради о добру човека, који би и сам тако поступио само да је рационалнији и образованији. Ето формуле тзв. друштвених реформатора за оправдавање најгорег тлачења у име слободе. Друштвени инжењеринг, сваки наметнути грандиозни план, деспотска визија деснице или левице- базирани су на овој формули.

15) Ibidem, str. 218.

16) Новаковић, Александар, „Слобода као социолошки појам- Неколико размисљања о основним претпоставкама питања о слободи”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2011, стр. 305.

Тај чудесни преображај, напомиње Берлин, може се извести и са негативним схватањем слободе: сопство које не треба ометати више није појединац са својим стварним потребама и жељама, него његова *права, идеална природа*, која затим може бити поистовећена са одређеном класом, нацијом, државом, црквом или неким другим обликом колективитета. Ни негативна слобода (односно њена преображена варијанта), попут позитивне, није неспојива са великим друштвеним злима. Берлин упозорава на потенцијалне опасности које проистичу из неограниченог капиталистичког такмичења и “крвавог економског индивидуализма”, као и друштвених и економских уређења који их подстичу.¹⁷⁾ Законске слободе нису неспојиве са суровом економском експлоатацијом. Има довољно разлога за интервенцију државе којом би били обезбеђени услови за остваривање позитивне и одређеног степена негативне слободе.

Историја је показала да позитивно схватање слободе, у односу на либерални индивидуализам, има већу реторичку снагу да прикрива деспотизам у име слободе: негативна слобода није позивала у рат. Пракса нам показује да се појам позитивно слободе потенцијално преображава у апотеозу власти. Берлин закључује: „Они који довољно манипулишу дефиницијом човека могу постићи да слобода значи све што њима одговара. Новија историја јасно показује да није реч о чисто академском питању.“¹⁸⁾ Ако се позитивна и негативна слобода схвате на овај начин, можемо се сложити са Берлином да није реч о два различита тумачења истог појма, него, уколико се доведу до крајности и схвате као апсолутни захтеви, о два непомирљива циља. Негативна слобода увек подразумева интерперсонални однос, док позитивна слобода представља ограничавање индивидуалне слободе, од стране друштва или у смислу норми које сами себи намећемо. Оба ова појма могу се пробратити у своју супротност, односно у оно зло против кога су створени.

Исто тако се морамо сложити са Берлином да свако тумачење слободе мора обухватати бар минимум негативне слободе: о индивидуи која је у потпуности спутана и усмеравана, не може се говорити са становишта морала; она не може ни етички, ни законски

17) Берлин, Исаија, *Четири огледа о слободи*, оп. цит., стр. 49.

18) *Ibidem*, str. 218.

бити сматрана људским бићем. Патернализам, односно доношење одлука и постављање циљева уместо појединца, представља деградација и понижавање људске природе, и зато не можемо оспорити тековине либерализма, који представља антипатерналистичко учење *par excellence*. Не можемо да се не сложимо са Милом када говори о ономе што чини људску природу: „Човеку који допушта свету да му одређује како ће живети нису потребне никакве способности осим мајмунског имитирања. Али, важно је не само оно што људи чине, већ какви су они људи који то чине. Међу људским делима чијем се усавршавању и улепшавању посвећује људски век, од највећег је значаја сигурно сам човек.”¹⁹⁾ Филозофска позиција на којој почива модерни свет јесте индивидуалистичко учење. Човек је стваралац вредности, тако да можемо рећи да нема више вредности од вредности индивидуе, и управо ово јесте позиција либералног хуманизма. Управо зато, чини се да је вредносни плурализам, који подразумева одређени степен негативне слободе, легитимније становиште од наметања једног циља и специфичне вредности, као и инсистирања на постојању једне *објективне* истине.

Visnja Stancic

CONCEPTS OF POSITIVE AND NEGATIVE LIBERTY

- ANCIENT AND MODERN UNDERSTANDING OF LIBERTY-

Summary

The author of this paper deals with the notion of liberty as a social phenomenon, not as a philosophical problem of free will (we will agree with Kant's initial assumption that the man is essentially free). This intriguing concept and one of the most misused in social theory, is relevant equally in vita contemplativa and in vita activa. It is clear that this is not a purely academic question: the idea of liberty has always played a key role not only in ethical theory, but also in political practice, and the study of this problem is of indisputable importance. The author first discusses the ancient and the modern understanding of liberty, and on the basis of the analysis, shows what makes the difference between these concepts. We further on discuss the concepts of positive and negative liberty, and conclude that the positive and negative liberty, if they are understood as absolute requirements, can come into conflict. The issues also discussed in this paper are: is liberty the intrinsic or

19) Мил, Цон Стјуарт, *О слободи*, оп. цит., стр. 90.

instrumental value, and whether the state is a means or an end in itself. When it comes to the discussion of liberty, it is shown that methodological individualism is the only legitimate theoretical and methodological approach to the problem of liberty.

Key words: liberalism, democracy, individual liberty, positive and negative liberty, the state, value pluralism.

ЛИТЕРАТУРА

- Берлин, Исаија, *Четири огледа о слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1992.
- Берлин, Исаија, *Против струје*, Заједница књижевника Панчева, Панчево, 1994.
- Бобио, Норберто, *Либерализам и демократија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.
- Волин, Шелдон, *Политика и визија*, Филип Вишњић, Службени гласник, Београд, 2007.
- Вукчевић, Дејана, „Основе комунитарног правног поретка”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, вол. 5, бр. 04/2006, стр. 851-864.
- Греј, Џон, *Либерализам*, ЦИД, Подгорица, 1999.
- Де Токвил, Алексис, *О демократији у Америци*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2002.
- Дал, Роберт, *Демократија и њени критичари*, ЦИД, Подгорица, 1999.
- Кимлика, Вил, *Савремена политичка филозофија*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009.
- Констан, Бенжамен, „О разлици слободе код старих и модерних, 1819”, *Нова српска политичка мисао*, вол. 10, бр. 1-4/2005.
- Констан, Бенжамен, *Принципи политике и други списи*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000.
- Матић, Милан, *Либерализам, популизам и демократија*, Институт за политичке студије, Београд, 2005.

- Мил, Дон Стјуарт, *О слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1988.
- Новаковић, Александар, „Слобода као социолошки појам - Неколико размишљања о основним претпоставкама питања о слободи”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2011, стр. 295-308.
- Нозик, Роберт, *Анархија, држава и утопија*, ЦИД, Подгорица, 2010.
- Сартори, Ђовани, *Демократија - шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001.
- Станчић, Вишња, „Либерална демократија као остварење слободе”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010, стр. 153-172.
- Стивенсон, Чарлс, „Убеђивачке дефиниције”, *Трећи програм*, Београд, бр. 32, зима 1977, стр. 285-306.
- Стојановић, Ђорђе, „Однос етике и политике - од реалистичког ка пост-структуралистичком приступу проблема”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010, стр. 11-28.
- Стојадиновић, Миша, „Демократија у XXI веку”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2010, стр. 147-163.
- *Companion to contemporary political philosophy*, Blackwell Publishing, USA Malden, 1993.

Resume

In this paper the author primarily deals with the ancient and the modern understanding of liberty and the difference between them, and with the concepts of positive and negative liberty. It is concluded that these notions can come into conflict, and that positive liberty, as an absolute requirement, can potentially endanger individual liberty. Individual liberty is seen as a modern civilization achievement and one of the most important heritage of liberalism. Therefore, it must be the basic principle in every human and free society. It is also shown that methodological individualism is the only legitimate theoretical and methodological approach to the problem of liberty.

Овај рад је примљен 5. октобра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.